

KOMPETANS ve PERFORMANS KONUSUNDA İNSAN AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME MODELİ

Armağan Ethemoğlu *

TANITMA

Kompetans ve performans sözcüklerinin Türkçe karşılıkları olan "eding" ve "edim", kavramın anlamlarını net bir şekilde belirleyecek kadar yerleşmiş ve tanınmış değil. Biz de bu yüzden, hem genel, hem de özel anlamıyla modelimizdeki kilit rolünü göz önüne alarak ve bir karışıklığa yer vermemek üzere, yabancı kaynaklı sözcükleri aynen kullanmayı daha uygun bulduk. Performans, "Performansı yüksek", "Performansı düşük" gibi kullanımlarıyla gazetelerimizin spor sayfalarına kadar zaten girmiş. Kompetans ise, Fransızcadan geçmiş "kompetan" ¹ biçimiyle, yani bir işin uzmanı anlamında kullanılıyor. Sözcüklerin dilbilgisi terimi olarak özel anlamları da var. Terimler sözlüğü, ² yine aynı sözcükleri, "eding" ve "edim"i önermiş. Açıklamalar şöyle : *Edinç* : Üretici-dönüşümsel dilbilgisi anlayışında, konuşucudinleyicilerin edinmiş oldukları, daha hiç duyup söylemedikleri tümceleri de kapsayan sonsuz sayıda tümce oluşturup anlamalarını sağlayan dilsel bilgi. *Edim* : Üretici-dönüşümsel dilbilgisi anlayışında, edinç denilen dilsel yeteneğin somut nitelikli konuşma eyleminde gerçekleşmesi.

Kısaca özetlersek, gerek genel ve gerekse dilbilgisel anlamıyla, kompetans, var olan bir potansiyeli, performans ise, bu potansiyelin kullanımını anlatmakta.

GİRİŞ

Kompetans ve performans ayrımı aslında çok eski bir konu, tüm olguların temelinde yatan evrensel bir ikili. İnsanlık tarihine şöyle bir göz atarsak, bütün öykülerin kompetanslarla performanslar arasında oluştuğunu görüyoruz. Her iki alan, devamlı ve karşılıklı etkileşim içinde. Uygarlık tarihi bir bakıma performansa dönüşen kompetansların, kompetansa dönüşen performansların tarihi. Örneğin, insan olmak bir kompetans çemberiyse, birey olmak bir performans hareketi veya toplum ya da millet olmak, kompetans hanesinde yazılıysa, devlet olmak bir performans konusu. Zinciri daha yalın bir örnekle uzatalım. Hani şu bizim ünlü özdeyişimiz, "Un var, şeker var, yağ var da, helva yapan yok..." Un, şeker ve yağ, kompetans burada, yani helva yapma potansiyeli. Bu potansiyelin kullanılıp helvanın ortaya sürülmesi ise performans. Şimdi aklımıza şöyle bir soru geliyor: Acaba ilk kez kim yapmış bu ayrımı? Olgu ve süreçleri daha var oldukları an iki bölüme ayırarak, bilimin sınıftandırma görevine böyle temel bir konuda ışık tutan kim olmuş ilk kez?

* Yardımcı Doçent Dr., Hacettepe Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

1. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu yayınları, 5. Baskı.
2. Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Benzer düşünceler belki daha önceleri de ortaya atılmıştır ama, bizce ayırımı, hem de felsefesinin temel taşı yaparak ilk önce gündeme getiren Eflatun (Platon) olmuştur. Filozof'un "idealar"³ dünyası, en geniş anlamıyla bir kompetans dünyasıdır. İdeaların dünyadaki görünüm veya gölgeleri ise performans ürünleridir. Onlu "mağara" benzetmesinde olduğu gibi, insanoğlu kompetanslar dünyasını kavrayamaz; görebildiği, sonsuz kompetansın performansa dönüştürülen gölgeleridir. İnsanoğlu, idealarin, yani kompetanslar dünyasının gölgeleri olan performansları bir kompetans gibi algılayarak yanlışya düşmektedir.

KOMPETANS-PERFORMANS AYIRIMININ GENEL ANLAMIYLA DİLE UYGULANMASI

Ayrımı en geniş anlamıyla dile uygularsak, uzun bir öyküyle karşılaşırız. Dil eski dönemlerde daha da büyüdü... Dilin nasıl ve nice olduğu sorulmuyor henüz. Düşünceleri kurcalayan soru şu: Kim var etti dili, nasıl konuşmaya başladı insan? Dil ile insan o kadar benziyor ki birbirine, bir cevap verilebilse bu soruya, belki de insanın nereden gelip nereye gittiği sorusuna da bir cevap gelecek kendiliğinden. Ama bütün açıklamalar açıkta kalıyor. Dili kompetans, kullanımını ise performans olarak değerlendirdiğimize göre, bir türlü bulunamıyor kompetansın kaynağı. Çaresiz kalan insanoğlu, dilsel kompetans, ister istemez kendinden çok uzaklarda, tarihsal veya doğa üstü ortamlarda aramaya başlıyor. Özcan Başkan, eski döneme ait bilgileri şöyle topluyor:⁴ Çinlilerin inanışına göre, yazıyı sırtındaki bir takım şekiller yardımıyla imparatora öğreten bir su kablumbacası. Babil'de ise, yarı balık yarı insan bir deniz canavarı açıklıyor yazının sırlarını. Ve Mısır'ın baştanrı Ra, dil tanrısı sayılan Vak aracılığı ile yaratmış dünyayı ve varlıkları. Gözlediği gibi, dilin kompetans tarafı bir takım mitoslarla açıklanıyor. İnsana ise, performansı gerçekleştirmek, yani dili kullanmak kalıyor. Daha sonraki dönemlerde de devam ediyor tartışma. Örneğin eski Yunan'da, "Analojistler" ve "Anomalistler" çıkıyor karşımıza.⁵ Analistler, dilin kompetans kaynağını doğada arıyorlar, dilin kurallı ve mantıklı bir doğa verisi olduğunu ileri sürüyorlar. Anomalistlere göre ise, hem kompetans hem de performans olarak insana özgüdür dil, bir doğa verisi değil, kuralsız bir yapıdır. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda, özellikle Leibniz, Herder ve Humboldt'un düşüncelerinde başka bir soru bilyüyor: Dil mi düşünceden çıktı, düşünce mi dilden? Hangisi vardı en önce, dil mi düşünce mi? Sorunun cevabı kompetans ve performans açısından tümden değiştiriyor sonucu. Eğer dil düşünceden çıktıysa, düşünce kompetans kürsüsüne çıkarken, dil performans hanesinde kalıyor. Eğer tersi doğruysa, dil kompetansı oluşturuyor, düşünce ise performans tarafında kalıyor.

KOMPETANS-PERFORMANS AYIRIMI AÇISINDAN SAUSSURE VE CHOMSKY

Kompetans ve performans diye özel bir ayırımı yapmasa bile, kavramı dilbilim çalışmalarına anlamlı bir şekilde ilk kez yaratan, Ferdinand de Saussure olmuştur.⁶

3. Eflatun, Büyük Klasikler, s. 9-12.

4. Başkan, Özcan, Dilbilim Metodü, s. 7.

5. Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil, s.18.

6. Saussure, Ferdinand, Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft, s. 16-17.

Saussure üçlü bir ayırım yapıyor. Dilyetisi (Fr. langage) diye isimlendirdiği bir kavram atıyor ortaya. İnsanda doğuştan var olan, dil aracını kullanarak anlaşabilme yetisini kastediyor bununla. Ayırımın ikinci bölümünde dili (Fr. langue) buluyoruz. Dilyetisinin toplumsal bir ürünü olan belirli dil veya dillerdir anlatılmak istenilen. Üçüncü dilimde söz (parole) var; bir dilin güncel ortamlarda somut olarak kullanılması demek bu. Bir dilyetisiyle dünyaya gelen, belirli bir dil öğrenen insan, konuşmaya başlamıştır böylece. Saussure'ün üçlü ayırımını, kompetans ve performans hanelerine geçirirsek, şöyle bir manzara çıkıyor karşımıza: Dilyetisi ve dil beraberce kompetans dilimini oluşturuyorlar, söz, yani dilin kullanılması ise, performans bölümünde kalıyor.

Noam Chomsky, ayırımı daha belirgin bir şekilde vurguluyor.⁷ "İdeal konuşan-dinleyen" diye adlandırdığı yeni bir varlık sürüyor sahneye. İdeal konuşan-dinleyen, insana özgü hiçbir zayıflıktan etkilenmeyen, yani uyumayan, unutmayan, şaşırmayan, yaşlanmayan ve hatta ölmeyen, gerçekte olmayan soyut bir varlık. Chomsky'ye göre Kompetans, (İng. competence) bu ideal varlığın dili konusundaki bilgileridir. Performans (İng. Performance) ise bu bilginin somut ortamlarda güncel olarak kullanılması demektir. Ayırım, Chomsky'nin teorisinin temel taşıdır. Kompetans ve performans ikilisinin sınırlandırma gücü, böylece ilk kez bir dil-teorisinin çıkış noktası olmaktadır. Bizce Chomsky'nin dilbilime getirdiği en büyük yeniliktir bu. Chomsky'nin ayırımı, bir yenileme veya yinelenme değil, teorisinde aldığı kilit rol bakımından, dilbilim çalışmalarına devamlı yön gösterecek bir dönüm noktasıdır. Gerçi kendisi kompetans hanesinde kalmış ve bakışları bir süre burada dondurmuştur ama, performansın gizem ve insan dolu kapısını da aralayıp göstermiştir bilimcilere.

İNSAN AÇISINDAN KOMPETANS VE PERFORMANS

Dilin, insanı insan yapan en büyük olgu olduğu tartışılmaz bir gerçek. Hatta göstergebilim penceresinden bakarsak, dil bir "ikon" olmasa bile bir "sembol"⁸ insan için. Çünkü gezegenimizdeki varlıklar arasında, üretken bir sistem olarak dili kullanabilen, kültürlenerek uygarlıklar kurabilen, aynı zamanda yıkabilen!- tek varlıktır insanoğlu. Akla şöyle bir soru gelebilir: Sadece insan mıdır sanki dili olan? Elbette ki hayır. Hayvanların da bir dili var kendilerince. Ama yine de biz bizyiz. Çünkü Hocket'in, dilin evrencelerini belirlediği listeyi⁹ gerçekleştiremiyorlar bir türlü. Hele "yalancıklama" aşamasına ulaşmaları mümkün değil.

Dille insan arasındaki yakın ilişkiyi, böylece bir kez daha vurgulamamız neden-siz değil. Çünkü sınıflandırmamızı yaparken, insanı ölçüt olarak alacağız. Ayırımımız bu ilişki üzerine kurulacak.

İNSANIN SINIFLANDIRILMASI

Dille insanı bir araya getirebilmek için, buluşma yerlerini belirlemek üzere,

7. Chomsky, Noam, *Aspekte der Syntax-Theorie*, s.13-21.

8. Morris, C. William, *Grundlagen der Zeichentheorie*, s.45-46.

9. İzbul, Yalçın, "Dilin Evrenceleri ve Konuşmaya Dayalı Bildirişim Evrimi", H.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 4, s.80, 92.

parçalamak zorundayız insanı. Çünkü, hele dile birleşince, çok karmaşık ve ürktücü boyutlar kazanıyor insan. Zorluğun üstesinden gelmek için, bilimin her zaman yaptığı gibi, bölmek ve isimlendirmek zorundayız. Oyleyse dörde ayırıyoruz insanı.

1. Evrensel insan
2. Toplum-insan
3. Birey-insan
4. Güncel-birey-insan

Soyut bir ayırım sonucu elde ettiğimiz bu dört insan kesitini, yine soyut bir ortamda yeniden birleştirdiğimiz zaman karşımıza çıkan insan görünümüne ise,

Birleşik insan,

ismini veriyoruz.

Evrensel insan, dediğimiz zaman kastettiğimiz insan, en geniş anlamıyla insan cinsi. Yani bir kavram olarak insan. Hani bir Merih'inin 'İnsanlar' dediği zaman anlatmak istediği insan soyu.

Toplum-insan basamağında biraz daha somutlaşıyoruz. Yukarıda tanıdığımız evrensel insan artık bir topluluğa girmiştir, bir milletin çocuğu olmuştur. Zamansız ve mekansız değildir. Geniş zaman ve mekanlara atmıştır adını. Türk veya Türkler, Alman veya Almanlar dediğimiz zaman dile getirmek istediğimiz kolektif bir insandır bu, bir topluluğu, toplumu veya bir milleti temsil etmektedir. Belirli bir adı, belirli bir soyadı yoktur henüz, ama belirli bir topluma aittir.

Birey-insan, üçüncü kesitimiz. Toplum-insan bireyleşmiştir artık. Anası, babası, bir doğum tarihi, bir mezar taşı vardır. Belirli zaman ve mekan içinde, yeri yurdu, taşı tarağı ve bir kişiliği vardır. Yani kısıcası, adıyla soyadıyla çağırabileceğimiz belirli bir insandır söz konusu olan.

Güncel-birey-insan, son durağımız. Bu, birey-insanın değişik zaman dilimlerindeki değişik görünümlerine verdiğimiz isimdir. Söz konusu olan, dar zaman ve dar mekan içinde aynı bireyin anıksal değişik çehreleridir. Bu kesit, dışavurum, yani performans aşamasıdır. Yaşam dediğimiz süreçte, bireyin kişiliğinin 'an'lardan oluşan bir zincir içinde dile gelmesidir. Yani, her birey-insan, performans ortamında sayısız güncel-birey-insanlardan oluşmaktadır.

Birleşik insan, soyutlayarak dörde ayırdığımız insanı, yine soyut bir düzeyde yeniden birleştirdiğimiz zaman karşımıza çıkan insandır. Böyle bir isimlendirmeye gerek görmemizin diğer bir nedeni, dört insan kesitinden oluşan bu bütünü, insan veya evrensel insan kavramlarından ayırmak istememiz. Şimdi yeniden yarattığımız bu "birleşik insanın" kompetans ve performansına bakalım. Evrensel insan, toplum-insan ve birey-insanın, *birleşik insanın* kompetans hanesini oluşturduğunu görüyoruz. Güncel birey-insan ise, tek başına performans dilimini doldurmakta. Çünkü, her üç insan kesitini an ve an yaşama aktaran, yaşamak dediğimiz olayı gerçekleştiren, güncel-birey-insandır.

DÖRT İNSAN KESİTİNE AİT DİLSEL KOMPETANS VE PERFORMANS

	Kompetans	Performans
1. Evrensel-insan	Bildiririm	İnsan-dil
2. Toplum-insan	İnsan-dil	Toplum-dil
3. Birey-insan	Toplum-dil	Birey-dil
4. Güncel-birey-insan	Birey-dil	Güncel-birey-dil Konuşma, yazma (anlatma)
	Genel Kompetans	Genel Performans
Birleşik insan	Bildiririm İnsan-dil Toplum-dil Birey-dil	Güncel-birey-dil Konuşma, yazma (anlatma)

Listemizi özet olarak düzenledikten sonra, şimdi de dört insan kesitimize malettiğimiz, dilsel kompetans ve performansların ne demeye geldiğini birer birer açıklamaya çalışalım.

Bildiririm : Dilsel veya dilsel olmayan araçlar yardımıyla en geniş anlamıyla diyalog kurma olayı.

İnsan-dil : Dilin tek başına bir bildiririm aracı haline gelmesi. "İnsan konuşan hayvandır" dediğimiz zaman kastettiğimiz tüm insanlara özgü olan dil.

Evrensel insanın dilsel kompetansı bildiririmdir. Bu kompetans, zaman içinde şekillenmiş ve bir performans olarak insan-dile dönüşmüştür. Dil felsefesi, dil antropolojisi, dil tarihi gibi bilim alanlarının önemli bölümleri, evrensel insanın dilsel kompetans ve performans hanelerinin karşılıklı etkileşim alanlarında kök salıyor. Bildiririmle insan-dil arasındaki ilişki aynı zamanda göstergebilimin de ilgi alanına giriyor. Saussure'un de özlediği, ileride gerçekleşeceğini söylediği bir "semeologie"¹⁰ hatta bir "bilimler bilimi", bildirimin insan-dile, insan-dilin bildirime dönüştüğü kompetans ve performans alanlarında anlamlı modeller yakalayabilir.

Toplum-dil : Evrensel insanın performans hanesinde açıkladığımız insan-dilin, bu kez toplum-insanın kompetansı olduğunu ve toplum-insanın performans diliminde, toplum-dili doğurduğunu görüyoruz. Toplum-dil, toplum-insanın, yani bir topluluğu, bir toplumu, bir milleti temsil eden insanın dili, yani Türkçe, İngilizce, Almanca, dediğimiz zaman kastettiğimiz, insan-dil gibi soyut olmayan belirli bir dil. İnsan kesitlerimizin dilsel kompetans ve performanslarının karşılıklı etkileşim içinde bir bütün oluşturduklarını düşünürsek, toplum-dil, performans olarak aynı zamanda bir insan-dil. Öyleyse, örneğin "Port-royal Grameri" ile başlayıp Chomsky'nin üretici-

10. Saussure, F.Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft, s. 18 — 19.

dönüştürme dilbilgisi anlayışıyla devam eden, dillerin her dile özgü öğelerini birleştirip sistemleştirme çabaları, sınıflandırmamızın bu diliminde yer alıyor. Semantik, fonoloji, morfoloji gibi dilbilim alanları, toplum-dilin kompetans ve performansı arasındaki bölgelerde oluşuyor. Sözlük araştırmaları ve etimoloji de burada.

Birey-dil; Bireyin performansı olan birey-dil, bir bireyin, toplum dilinden, yani bir Türkçe'den, bir Almanca'dan alarak kendisine malettiği kişisel dildir. Çünkü herkes, toplum-dil çerçevesinde kendince bir dil üretir, toplum-dili bireyleştirir. Dil sosyolojisi, dil psikolojisi ve stil gibi dilbilim çalışmalarının önemli bir bölümü, birey-insanın kompetans ve performansı olan, toplum-dil ve birey-dil arasındaki etkileşim kanallarında şekillenir.

Güncel-birey-dil: Güncel-birey-insanı anlatırken, bu insan kesitinin, evrensel insandan başlayıp, toplum insandan geçip, birey-insanda şekillendikten sonra, bir kişiliğe kavuştuktan sonra, yaşam tesbihini soluk soluk çeken, yaşamak dediğimiz şeyi an ve an gerçekleştiren insan olduğunu söylemiştik. İşte, güncel-birey-dil dediğimiz zaman anladığımız, sözlü ettiğimiz bu yaşamak eyleminin dilsel tarafıdır. Güncel-birey-dili, yani "anlatmayı" iki öğeden, konuşma ve yazmadan oluşturmamız nedensiz değil. Çünkü iki türlü oluyor anlatma; sözlü ve yazılı. Yazı nedense dilbilim çalışmalarında oldukça ihmal edilmiş bir konu. Çoğu zaman konuşmayla veya anlatmayla bir tutulmuş. Aynı bir makalenin konusu olacak kadar kapsamlı olduğundan, birey-dil ve güncel-birey-dil arasındaki konuların ayrıntılarına girmeyelim burada; sadece şöyle bir göz atalım şu yazı denilen sisteme. Kendi arasında ayırırsak, konuşmayla birlikte, kompetans olan anlatmanın performansı olan yazı, yazıldığı sürede konuşma gibi anlık olmasına rağmen, güncel-birey-insan kaleme bıraktıktan sonra, kendini yazarından ayırıp kendine özgü bir yaşama başlıyor. Özellikle edebiyat yapıtlarında yıkıp gidiyor zaman ve mekan duvarlarını. Örneğin, bir güncel-birey-insan olan yazarla yapıtı arasında, sözcüğü iki yüz yıl sonra bağlantılar kurmak, hatta okuyucu veya okuyucuları da birleşik insanın performansı olan bir güncel-birey-insan sayarak bağlantılar kurmak, bu kez "alımlama estetiğinin" sınırlarına giriyor. Yazı aracılığı ile iki birleşik insan, yani yazar ve okuyucu, yıllar sonra kucaklaşabiliyorlar, hatta bir bakıma yapıtı yeniden yaratıyorlar. Yazıyı bir çevirmenin ellerine bırakırsak bu kez çeviribilimin ülkesine giriyoruz. Uzatmadan diğer örneklerimizi de sıralayalım: Güncel-birey-dil, dilin fiziksel öğelerini, diyalog ve diyalogun psikolojik ortamlarını da kapsıyor. Kompozisyon, edimbilim (pragmatik) hatta ruhçözimsel yorum tekniği bile burada.

Birleşik dil: Birleşik insan, ayırdığımız dört insan kesitinin nasıl yeniden birleştirilmesiyle oluşmuşsa, birleşik dil de aynı şekilde bu dört kesite ait dillerin yeniden birleştirilmesiyle gerçekleşiyor ve birleşik-insanın genel kompetans ve performansını kapsıyor. Böylece araştırmak istediğimiz dil-bilimsel bir alanı, birleşik insanın dilsel kompetans ve performansları arasında yakalayıp ait olduğu insan kesitine bağlayarak operasyonu başlatmamız oldukça kolaylaşıyor. Her insan kesitinin dilsel kompetans ve performansları birer birer, ikişer ikişer incelenebileceği gibi, her dört kesitin kompetans ve performansları arasında paralel veya çapraz bağlantılar kurarak sonuçlara gitmek de mümkün. Örneğin, evrensel insanın kompetansıyla,

güncel-birey-insanın kompetans veya performansını, toplum-insanın performansı ile, birey-insanın kompetansını karşılaştırarak, birleşik dili içindeki konumlarını arayarak, bir edebiyat yapıtını yorumlayabiliriz. Örneğin, konumuz çeviriye, işimiz birleşik diledir. Edebiyat yapıtını başka bir dilde yaşatabilmek için, birleşik dilin kompetans ve performans hanelerine giren tüm diller çevrilecek demektir. Çevirinin zorluğu burada başlıyor bizce. Toplum-dili başka bir toplum-dile aktarmak yetmiyor. Evrensel insan, toplum-insan-birey-insan ve güncel-birey-insan, kendi dilleriyle birlikte mutlaka girmeliler işin içine.

SONSÖZ

Modelimiz içindeki örnekler çok kısa sayılabilirler, ama görüldüğü gibi sınıflandırmamızın bölümlerinde yer alabilecek alanlar, özellikle insan ögesi de işin içine katılınca büyük bir genişliğe ulaşıyor, başlıbaşına araştırma konuları oluşturuyor. Yazımızın başında da değindiğimiz gibi zaten amacımız, insanla dilin birleştiği çok boyutlu bir ortamda yer belirlemeye imkan verecek bir sınıflandırma koymaktı ortaya.

Kanımızca dilbilim, matematiğin pozitif bilimler arasındaki yerine benzer temel bir yer tutmalı artık sosyal bilimler arasında. Kompetansla performansı insan açısından değerlendirmeye çalışılmamız bu yüzden. Dilbilimi, diğer bilim alanlarına bağlayacak olan insandır çünkü.